

ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ В КОНТЕКСТІ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

© Крижова О. Г., 2015

Розглянуто сутність та межі дискреційних повноважень суду в контексті дотримання принципу верховенства права. На основі аналізу явища судової дискреції та принципу верховенства права визначаються основні напрями їх взаємного впливу.

Ключові слова: дискреційні повноваження, судова дискреція, суддівський розсуд, верховенство права, принципи права.

О. Г. Крыжова

ДИСКРЕЦИОННЫЕ ПОЛНОМОЧИЯ СУДА В КОНТЕКСТЕ СОБЛЮДЕНИЯ ПРИНЦИПА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Рассматриваются сущность и пределы дискреционных полномочий суда в контексте соблюдения принципа верховенства права. На основе анализа явления судебной дискреции и принципа верховенства права определяются основные направления их взаимного влияния.

Ключевые слова: дискреционные полномочия, судебная дискреция, судебское усмотрение, верховенство права, принципы права.

O. G. Kryzhova

THE DISCRETIONARY POWERS OF THE COURT IN THE CONTEXT OF ADHERENCE OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW

The article examines the essence and scope of the discretionary power of the court in the context of adherence of the principle of the rule of law. Based on the analysis of the phenomenon of judicial discretion and the principle of the rule of law, the article defines the main directions of their mutual influence.

Key words: discretionary powers, judicial discretion, rule of law, principles of law.

Постановка проблеми. Дискреційні повноваження суду є динамічною категорією, яка зазнає змін не лише у зв'язку із розвитком соціальної, політичної та правової сфери життя суспільства та держави, але й залежно від рівня дотримання базових принципів права суб'єктами таких повноважень, тобто власне суддями, а також громадянами, яких вони стосуються. Одним із визначальних для цієї правової категорії принципів є принцип верховенства права. Нагадаємо, що правосуддя є особливою формою правозастосування, одним із головних аспектів реалізації якої є наявність чіткого механізму застосування принципу верховенства права в усьому процесі здійснення судочинства. Можна стверджувати, що відправлення правосуддя на засадах верховенства права є необхідним підґрунтям повноцінного та ефективного функціонування механізму захисту прав людини та правової системи загалом. Суддівський розсуд повинен бути одним із основних засобів втілення в життя цього принципу і забезпечувати належну реалізацію Закону України "Про судоустрій і статус суддів", ст. 6 якого містить положення про те, що суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права [1]. Аналіз наукової літератури з цього питання, а також вітчизняної юридичної практики показав, що

закріплення цього принципу на законодавчому рівні поки що має майже виключно декларативний характер і очевидно, є даниною євроінтеграційному курсу, який проголосила Україна.

Мета дослідження. Змінити ситуацію можна, належно вирішивши питання про сутність та межі дискреційних повноважень суддів у контексті принципу верховенства права. Важливим аспектом вирішення цього питання є з'ясування взаємозв'язку явища судової дискреції та верховенства права, їх значення для взаємної реалізації.

Стан дослідження. До проблеми дискреційних повноважень суду та їх меж у своїх працях звертались такі зарубіжні науковці, як А. Барак, Р. Дворкін, К. Девіс, Д. Галіган. Представниками вітчизняної наукової думки, які займалися розробленням цього питання, є Ю. М. Грошевий, А. С. Макаренко, М. А. Погорецький, М. Б. Рісний, О. І. Сеньків, І. А. Тітко та ін.

Виклад основних положень. Складність реалізації принципу верховенства права в правозастосовній діяльності загалом і в правосудді зокрема, як і у випадку із багатьма іншими фундаментальними принципами права, полягає у його доволі узагальненому та аморфному вигляді, у неможливості його пізнання суб'єктами правозастосування на емпіричному рівні. Натомість, застосування принципу законності не викликає таких труднощів, що пов'язано з більш прикладним змістом останнього та наявністю доволі сильної нормативно-легістської правової традиції в українській юридичній науці та практиці, яка залишена в спадок радянською правовою системою.

Однак основою розуміння принципу верховенства права, а відповідно, і його реального втілення повинно стати усвідомлення загального гуманістичного спрямування останнього. Слушно зазначає С. П. Погребняк: "ідея верховенства права враховує, що право має відповідати певним змістовним (матеріальним) критеріям – насамперед основоположним правам людини" [2, с. 22]. Це впливає із природно-правового розуміння цього принципу. Проте вимоги до процесу правотворчості та правозастосування, що продиктовані такою сутністю верховенства права, повинні бути не лише фундаментальним ідеалом у правовій системі, але й реальною основою усієї діяльності держави.

У зв'язку з цим з'ясуємо значення поняття дискреційних повноважень суддів як суто практичної та реальної основи для імплементації цього принципу в суспільне та державне життя. Так, суддівську дискрецію, або суддівський розсуд, відомий дослідник Аарон Барак визначає як повноваження, надане особі, яка володіє владою вибирати між двома чи більше альтернативами, коли кожна з альтернатив законна. Науковець зазначає, що суддівський розсуд апіорі не є ні емоційним, ні розумовим станом. На його думку, це скоріше юридична умова, за якої суддя має право робити вибір із декількох варіантів. А. Барак використовує для пояснення цього явища таке порівняння: "це якби правовий шлях привів до роздоріжжя, і суддя повинен, не маючи ясного та точного стандарту для керівництва, вирішити, по якому шляху йти" [3, с. 13–14].

Російська дослідниця О. А. Папкова зазначає, що судова дискреція – це передбачена юридичними нормами, здійснювана в процесуальній формі мотивована правозастосовна діяльність суду, що полягає у виборі варіанта рішення правового питання, яка має загальні та спеціальні межі [4, с. 39]. Цікавою з наукової позиції є думка М. К. Закуріна, який визначає дискреційні повноваження в звуженішому розумінні, як можливість діяти за власним розсудом, в межах закону, можливість застосувати норми закону та вчинити конкретні дії (або дію) серед інших, кожні з яких окремо є відносно правильними (законними) [5, с. 21].

Природу суддівського розсуду цілком правильно, на нашу думку, визначає білоруський дослідник В. Н. Бібіло. Науковець пише про те, що законодавець, не тільки не маючи можливості, але і не вважаючи за доцільне охопити всю розмаїтість конкретних випадків, свідомо надає суду право на окреслену певними межами закону свободу діяльності, надаючи йому тим самим право на розсуд. Це право стає елементом компетенції суду, свого роду суб'єктивним правом. Виникають і такі ситуації, коли законодавець, конструюючи норму права, не мав наміру дати можливість суду діяти на свій розсуд, проте норма з яких-небудь причин вийшла неясною, що змушує суд вносити в свою діяльність елементи розсуду. Іноді в законі взагалі відсутня норма, яка регламентує конкретне суспільне відношення, оскільки законодавство не встигає за надзвичайно динамічним розвитком суспільних відносин. Законні ж інтереси особи захищають насамперед використанням судового розсуду. Але з яких би причин судовий розсуд не виникав, він завжди повинен бути в межах

закону. Рішення, прийняте судом на основі розсуду, зумовлює ті самі правові наслідки, як і те, в основу якого покладено конкретне правове розпорядження [6, с. 43].

Згідно з таким трактуванням суддівської дискреції, очевидною є необхідність визначення співвідношення цього явища з принципом верховенства права. У юридичній науці є доволі багато вказівок на пов'язаність верховенства права та суддівського розсуду, проте чітка характеристика напрямів їх взаємодії відсутня. Так, зокрема, існує думка, що верховенство права не дозволяє розглядати як тотожні або такі, що повністю збігаються, закон і право (навіть у суто нормативістському його розумінні). Іманентне для верховенства права завдання суду визнавати неправовими і тому нечинними норми закону, що порушують загально визнані принципи права і норми Конституції, означає, що не всі норми закону можна віднести до права [7, с. 257].

Досить сміливим, але і не позбавленим раціонального зерна варто визнати підхід О. В. Стовби до концепції верховенства права у правосудді. Науковець зазначає, що “верховенство права” може бути зрозумілим як можливість суду вийти за межі закону чи взагалі відмовитися від його застосування для вирішення справи. Тому можна припустити, що суд, який дійшов висновку про несправедливість певного закону, виходячи з конституційного принципу верховенства права, не повинен застосовувати для розв'язання справи цей закон. Під несправедливістю у даному разі слід розуміти такий стан речей, коли наслідки діяння, зазначені у законі, є явно невідповідними впливу цього діяння на правопорядок” [8, с. 114].

Окрім того, ведучи мову про принципи права та їх значення у правозастосовній діяльності, зокрема у здійсненні правосуддя, варто взяти до уваги судження Роско Паунда: “Ці принципи не прив'язують жоден визначений конкретизований результат до жодного конкретизованого фактичного стану. Вони не загрожують жодними конкретно визначеними офіційними діями у випадку чітко описаної поведінки. Вони по суті є вихідними пунктами для процедури, що здійснюється згідно з прийнятим методом” [3, с. 69].

Зважаючи на це, ми вважаємо, що варто визначати дискреційні повноваження суду як один із основних засобів втілення верховенства права у повсякденну реальність суспільного та державного життя. Основною метою здійснення правосуддя є захист порушених прав і свобод особи. У зв'язку з цим застосування такого фундаментального принципу, як верховенство права, не повинно обмежуватись лише правотворчістю, а саме встановленням ефективних правових процедур відправлення правосуддя. Цей принцип повинен набувати продовження у професійній діяльності усього суддівського корпусу, яка має бути спрямована на максимально чітке, зрозуміле і якісне виконання процесуальних норм, забезпечення вільного доступу до правосуддя усіх громадян. Одним з важливих аспектів реалізації принципу верховенства права є уникнення надмірної та штучної бюрократизації судового процесу, що перешкоджає реалізації мети правосуддя загалом та унеможлиблює панування верховенства права. Проте головним є те, що прийняттям суддею певного рішення у межах його дискреційних повноважень повинно ґрунтуватися передусім на об'єктивному та загальному принципі верховенства права.

Отже, дискреційні повноваження суду є потенційним підґрунтям для реалізації принципу верховенства права лише за певних умов. Треба визнати, що однією із основних перешкод у практичному втіленні принципу верховенства права є такі загальні негативні явища вітчизняної правової культури, як низький рівень правової освіти громадян, несформованість правової ідеології, правовий нігілізм, інфантилізм та інші деформації їх правосвідомості. Ці фактори заважають суб'єктам правозастосування досягнути сутність принципу верховенства права як такого, що може бути реалізований не лише у правотворчості, але й у застосуванні права.

Саме тому одним із основних завдань у сфері імплементації верховенства права у вітчизняне судочинство є підвищення рівня правової культури усіх його учасників. Йдеться не лише про суддів як суб'єктів правозастосування, але й про громадян, які беруть участь у здійсненні судами своїх функцій, власне, у судовому процесі, та повинні бути проінформовані про свої права та обов'язки, розуміти основні принципи здійснення правосуддя та неухильно дотримуватись процесуальних норм.

Проте не можна заперечувати той факт, що визначальною у процесі реалізації дискреційних повноважень є саме особа судді, його світогляд, незалежність, здатність протидіяти професійним деформаціям. Важливим аспектом реалізації верховенства права, що пов'язаний із професіо-

налізмом суддів, є стабільність та послідовність у процесі здійснення ними правосуддя. Задля розвитку правової держави механізм здійснення судочинства повинен бути достатньо надійним і вселяти громадянам впевненість у наявності в них можливості звернутись до суду за захистом своїх прав і свобод. Отже, одноманітне застосування судами норм права є ознакою присутності принципу верховенства права у їх діяльності, оскільки буква закону може тлумачитись по-різному, проте права і свободи людини і громадянина завжди залишаються незмінними.

Дослідивши значення дискреційних повноважень суду для реалізації принципу верховенства права, варто зауважити, що і сам цей принцип істотно впливає на процес застосування таких повноважень. Це виражається у тому, що верховенство права окреслює межі для реалізації суддівського розсуду. Варто погодитись з С. А. Резановим: “призначення меж полягає у тому, що вони виступають легальними рамками, які визначають можливу поведінку суб’єкта правовідносин. В результаті, межі виконують важливу роль по обмеженню невиправданої свободи особи, орієнтації суб’єктів права на соціально-корисну поведінку” [9, с. 126].

Вітчизняний дослідник С. В. Шевчук вважає, що обмеження на суддівську дискрецію під час тлумачення можуть бути двох видів: процесуальні та органічні. Процесуальні обмеження гарантують справедливість під час здійснення судової дискреції у судовому процесі (суддя повинен рівно ставитися до сторін у процесі, своє рішення приймати на підставі фактів та доказів, представлених до суду, власне рішення він має обґрунтовувати та вмотивовувати, суддя повинен бути незалежним та безстороннім, не мати особистої зацікавленості у результатах розгляду справи та бути неупередженим тощо). Органічні обмеження означатимуть, що здійснення дискреції має бути раціональним, послідовним та узгодженим, суддя також повинен діяти розумно, беручи до уваги ті обмеження, що накладаються правовою системою [10, с. 262].

Висновки. Отже, потрібно зауважити, що верховенство права може бути засобом обмеження суддівської дискреції лише за умов, вже згаданих вище. Основними серед них є розуміння сутності верховенства права усіма суб’єктами здійснення судочинства, як суддями, так і громадянами, а також належне правове регулювання сфери правозастосування, що передбачає наявність механізмів захисту прав і свобод людини та громадянина. Стає очевидним той факт, що реалізація принципу верховенства права у процесі відправлення правосуддя та здійснення дискреційних повноважень судом завжди безпосередньо пов’язана із учасниками судового процесу. Саме усвідомлення ними сутності верховенства права, його гуманістичного спрямування, співвідношення понять “право” та “закон”, а відповідно і принципів верховенства права та законності є основою здійснення правосуддя.

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон від 07.07.2010 № 2453-VI [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>. 2. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 “теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / Погребняк С. П. – Харків, 2009. – 37 с. 3. Барак Аарон. Судейское усмотрение / Аарон Барак – М.: НОРМА, 1999. – 376 с. 4. Папкова О. А. Усмотрение суда / О. А. Папкова. – М.: Статут, 2005. – 413 с. 5. Закурін М. К. Дискреція – дія на власний розсуд. Поняття та прояв / М. К. Закурін // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 4. – С. 17–24. 6. Бибило В. Н. Проблемы юриспруденции: избранные труды / В. Н. Бибило. – Минск: Право и экономика, 2010. – 470 с. 7. Верховенство права как фактор экономики: междунар. колл. Монография / под ред. Е. В. Новиковой, А. Г. Федотова, А. В. Розенцвайга, М. А. Субботина. – М.: Мысль, 2013. – 673 с. 8. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: кол. монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба; відп. ред. В. С. Бігун). – К., 2009. – 316 с. 9. Резанов С. А. Міжнародний досвід оптимізації використання дискреційних повноважень як один з аспектів реалізації національної стратегії розвитку // Международное право развития: современные тенденции и перспективы: материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Одесса, 17 июня 2015 г.) ; НУ “ОЮА” ; кафедра междунар. права и междунар. отношений. – Одесса, 2015. – С. 126–129. 10. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. В. Шевчук. – К.: Реферат, 2007. – 640 с.